

Տ. ՏԻՐԱՆ ԱԲՂՅ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Սբբ. Յակոբեանց միաբանություն (Երուսաղէմ)

ԵՐՈՒՍԱԴԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ ՀԱՒԱՍԱՐ ԻՐԱԽՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՁԵՈՔԲԵՐՈՒՄԸ Ա. ՍՆՆԴԵԱՆ ԵՒ Ա. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՏԱՃԱՐՆԵՐՈՒՄ
1811–1813 ԹԹ.

(ըստ Թէոդորոս Բ. Վանեցի պատրիարքի նորայայտ մի նամակի)

Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան համար օսմանեան տիրապետութեան շրջանը մաքառման ու գոյատեւման դժուարագոյն առաքելութիւն էր, որի իրականացման ճանապարհին միշտ էլ գտնուել են խիզախ ու նուիրեալ անհատականութիւններ, որոնք կենսական նշանակութիւն են ունեցել Հայ Երուսաղէմի սրբատեղիներից ներս եւ դուրս վարչաիրաւական, կրօնական ու մշակութային ներկայութեան համար: Ծանր շրջան էր ապրում Հայ Երուսաղէմը ԺԹ. դարասկզբին, երբ պատրիարքական գահ բարձրացաւ Թէոդորոս Բ. Վանեցին (1800–1818 թթ.):

Օսմանեան իշխանութիւնների հետ դրական յարաբերութիւնների ապահովումը եւ Պաղեստինում օսմանահպատակ հայութեան ու Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Սուրբ Աթոռի կենսական շահերի պաշտպանութիւնն իրականացում էին Պոլսոյ հայոց պատրիարքութեան ու Կ. Պոլսում գործող հայ երեւելի ամիրաների եւ անհատների ջանքերով ձեռք բերուած հրովարտականերով (Ֆերմաններ), հէօճէթներով (գիր արքունի դրան, մուրհակ¹). Ընդհանրապէս Սուրբ Երկրի սրբատեղիներում իրաւունքների կամ ծիսարարողակարգային բոլոր վէճերն ու խնդիրները լուծւում էին հրամանագրերով կամ ֆերմաններով, հէօճէթներով, որոնց գործադրումը ենթադրում էր կաշառք կամ, լաւագոյն դէպքում, սերտ յարաբերութիւն Դամասկոսի կուսակալի, Երուսաղէմի դատաւորի կամ օսմանեան մէկ այլ բարձրաստիճան պաշտօնեայի հետ: Ուստի, հայոց պատրիարքների գործունէութեան գնահատման հարցում անհրաժեշտ է հաշուի առնել նաեւ նրանց ձեռք բերած իրաւական փաստաթղթերն ու հրովարտակաները: Այս առումով պատմագիտական արժէքաւոր նիւթ

¹ Տէս «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», Վենետիկ, 1837, էջ 301. ԱՄԲԵՐՈՍԻՈՍ ՎՐԳ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ, Առձեռն բառգիրք ի տաճիկ լեզուէ ի հայ, Թէոդոսիա, 1863, էջ 139 (ստորեւ՝ ԱԳ):

են Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան Մայր դիւանում պահպանուող հայերէն, արաբերէն եւ օսմաներէն վաւերագրերն ու պատրիարքների նամակները, որոնցից սոյն յօդուած-հրապարակման շրջանակում դիտարկելու ենք Թէոդորոս պատրիարքի նամականիում պահուող՝ 1813 թ. յունուարի 13 թուակիր վաւերագիրը:

Տ. Սաւաւանեանցի դիտարկմամբ՝ «...վշտակիր պատրիարքին (իմա՝ Պետրոս Եւդոկիացի.— Հ. Տ.) մահէն ետք բոլորովին կը մարի այլեւս բարօրութեան ամէն յոյս, որուն կականկալէր միաբանութիւնը, ու չարիք չարիքի եւ զրկանք զրկանքի վրայ կը բարդուին ամէն կողմէ»²: Թէոդորոս Բ. Վանեցին գահ է բարձրանում հաւկադրուած: Սա առաջին հերթին բացատրուում է նրանով՝ «...զի յայնմ ժամանակի ոչ միայն չգտանէր դրամ ի վանս, այլ եւ անկեալ էին ընդ պարտեօք»³, իսկ առաւել կարեւոր պարագան այն էր, որ Պոլսոյ ազգայինները խստութեամբ էին արձագանքել Թէոդորոս պատրիարքի հրաժարականին եւ նոյնիսկ սպառնացել. «Պատրիարքի ընտրութիւն պիտի չկատարեն այլեւս, այլ Երուսաղէմի աթոռին իշխանութիւնը պիտի միացնեն Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան ու փոխանորդ մը պիտի ղրկեն Երուսաղէմ»⁴: Այսպիսի որոշման իրագործումն աւելի էր ծանրացնելու իրավիճակը:

Մահմեդական հարստահարիչ կառավարիչներից բացի՝ յարձակողական էին տրամադրուած նաեւ քրիստոնեայ իրաւատէր միւս Եկեղեցիները. «Յոյնք եւ լատինք ծանեան զաղքատութիւնս եւ զթշուառութիւնս միաբանացն Հայոց, սկսան ոտնահարել եւ թշնամանել զնոսա եւ հակառակիլ ի բազում պարագայս»⁵: Ասել է թէ՛ Սուրբ Աթոռի օրէցօր վատթարացող վիճակն առիթ էր տալիս սրբատեղեաց միւս իրաւատէր Եկեղեցիներին ու տեղի մահմեդական բնակչութեանը ոտնձգութիւններ կատարել հայոց նկատմամբ:

Դժուարին այս իրավիճակում 1802 թ. ստանձնելով պատրիարքական պարտաւորութիւնները՝ Թէոդորոս Բ. Վանեցին ձեռնամուխ է լինում իր նախորդների ժամանակ գոյացած հսկայածաւալ պարտքերը մարելուն, վերականգնելուն, հայոց դիրքերը սրբատեղիներում ամրապնդելուն:

² Տ. ՍԱՒԱՆԵԱՆՑ, Պատմութիւն Երուսաղէմի, հտ. Բ., Երուսաղէմ, 1931, էջ 817:

³ ԱՍՏՈՒԱՍՏՈՒՐ ԵՊՍ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑ, Պատմութիւն Երուսաղէմի, հտ. Բ., Երուսաղէմ, 1890, էջ 134–135:

⁴ Տ. ՍԱՒԱՆԵԱՆՑ, նշ. աշխ., էջ 822:

⁵ ԱՍՏՈՒԱՍՏՈՒՐ ԵՊՍ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑ, նշ. աշխ., էջ 135:

լուն, նոր սերունդ եւ նուիրեալ աշակիցներ նախապատրաստելուն: Սակայն այս ամէնն իրագործելու համար կենսականօրէն անհրաժեշտ էին լաւ եւ կայուն յարաբերութիւններ Պոլսոյ հայոց պատրիարքութեան ու երեւելի ամիրաների հետ, որոնք փոխանցում էին կարեւոր տեղեկութիւններ, գումարում ազգային ժողով, հարկ եղած դէպքում ձեռք էին բերում անհրաժեշտ ֆերման կամ հէօճէթ, համոզում սուլթանին, եպարքոսին եւ բարձրաստիճան միւս պաշտօնեաներին յօգուտ հայոց որոշումներ կայացնելու: Թէոդորոս պատրիարքի գահակալութեան առաջին տարիներին դրական տեղաշարժ էր արձանագրուում, եւ այս ընթացքը կարող էր շարունակուել, եթէ չպատահեր շարաքաստիկ հրդեհը Սուրբ Յարութեան տաճարում:

Թէոդորոս Բ. Վանեցի պատրիարքի մի քանի հարիւրի հասնող նամակներում նկարագրում են բոլոր անցուղարձերը, դժուարին փոխյարաբերութիւններն իրաւատէր այլ եկեղեցիների հետ, ներքին խնդիրները, պարտքերի գոյացումը, ուխտաւորների դժուարութիւնները ճանապարհներին եւ տուրքերի երբեմն անտրամաբանական ու հարստահարող պարտադրանքը, Երուսաղէմի եւ Պոլսոյ հայոց եկեղեցական ու քաղաքական փոխյարաբերութիւնները: Ներքոգրեալ նամակում, որն ուղղուած է Երուսաղէմի վէքիլ (փոխանորդ) Պօղոս վրդ. Ագրիանուպոլսեցուն (մէկ տարի յետոյ ընտրուում է Պոլսոյ պատրիարք), Թէոդորոս պատրիարքն ուրախութեամբ նկարագրում է հայոց իրաւունքների վերականգնումը Ս. Յարութեան, Ս. Ծննդեան եւ Ս. Աստուածածնի տաճարներում: Այստեղ յատկապէս կարեւորում է Մահմուդ Բ. սուլթանի տուած «Յունուար 13, 1813» (ստորագրուած «Փետրուար, 1811») ֆերմանը⁶, որին հայերն սպասում էին գրեթէ երեք տարի. Ս. Աստուածածնի եւ Բեթղեհէմում Ս. Ծննդեան տաճարներում վերականգնում են հայոց հաւասար՝ դռան բանալի, հիւսիսային երկու խորաններ ունենալու, պատարագելու, կանթեղներ կախելու, նորոգութիւն կատարելու եւ այլ իրաւունքները: Նամակը ներկայացնում ենք ամբողջութեամբ:

Վերոնշեալ երեք տաճարներն էլ համաքրիստոնէական, երբեմն նաեւ միջազգային քաղաքականութեան կարեւորութիւն ունէին: Յատկանշական է, որ կենտրոնական գլխաւոր խորանը հայկական է՝ կառուցուած

⁶ Տե՛ս Ձեռագրատուն Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան, ձեռագիր թիւ 85, էջ 62–68 (հայատառ օսմաներէն):

հայոց Հեթում Բ. արքայի ջանքերով 1300 թուականին: Այս տաճարը բազմաթիւ ալ թելերով կապուած է հայոց պատմութեանը: Թէոդորոս պատրիարքը նամակում յատկապէս նշում է, որ Ֆերմանի ձեռքբերմամբ յոյները բողոքի նոր ալիք են բարձրացնում, կաշառում են գործակալներից երկուսին, որոնց սուլթանը հրամայում է աքսորել: Ուրախալի էր, որ գործակալներից մէկը՝ Նուրի էֆէնտին, հաստատակամ մնալով, նոր նշանակուած դատաւորի հետ միասին պաշտպանում է հայոց իրաւունքները⁷:

1808 թ. սեպտեմբերի 30-ին⁸ Ս. Յարութեան տաճարում բռնկուած հրդեհի⁹ պատահարը նոր առիթ է հանդիսանում յոյների՝ հայերի նկատմամբ նոր հալածանքներ սկսելու եւ դաւադրութեամբ ու կաշառքով գլխաւոր սրբավայրերից դուրս հանելու նկրտումների համար: Նոյնիսկ ծանրագոյն ճնշումների ներքոյ միաբանութիւնն ու Թէոդորոս պատրիարքը տեղի չեն տալիս, եւ Պոլսոյ հայոց պատրիարքութեան, ամիրանների ու վէթի Պօղոս արքեպիսկոպոսի մեծ ջանքերի շնորհիւ կարողանում են Ս. Ծննդեան եւ Ս. Աստուածածնի տաճարներում հայոց իրաւունքներն ու սեփականութիւնները վերահաստատել, ընդլայնել ու ետ բերել. «Սուլթանը նոր ու սաստիկ հրաման մը կը ղրկէ Դամասկոսի կոնսակալին (իմա՝ Սիլահդար Սուլեյման փաշա.— Հ. Տ.)՝ պատուիրելով կէտ առ կէտ կատարել հրովարտակին մէջ գրուածները ու սպառնալով պատուհասել զանցառուները: Յատուկ հրովարտակ մըն ալ կը ղրկէ, որով կը հրամայէ Ս. Ծննդեան եւ Ս. Աստուածածնի եկեղեցիները յոյներուն եւ հայերուն միջեւ բաժնել հաւասարապէս»¹⁰: Մօտ երեք տարիների դադարից յետոյ առաջին Ս. Պատարագը մատուցում է նոյեմբեր 25-ին¹¹, իսկ Ս. Աստուածածնի տաճարում՝ մէկ ամիս յետոյ: Այս եւ ալ իրաւունքները պահպանում են ցայսօր՝ Ս. Յակոբեանց միաբանութեան ամէնօրեայ պաշտամունքներով:

Ստորեւ ներկայացնում ենք Թէոդորոս պատրիարքի վերոնշեալ նամակի հրատարակութիւնն առաջին անգամ ըստ Թէոդորոս պատրիարքի՝ Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան Մայր դիւանում պահու-

⁷ Տէն Մայր դիւան Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան, Թէոդորոս պատրիարքի նամականի, #282a:

⁸ Տէն Սրբոց Յակոբեանց ձեռագրատուն, ձեռագիր թիւ 3710. հմմտ. նաեւ Մաղաքիա արք. Օրմանեան, Ազգապատում, հտ. Գ., Երուսաղէմ, 1927, էջ 3386:

⁹ Տէն Ս. ՍԱԻԱԱՆԵԱՆՅ, նշ. աշխ., էջ 846:

¹⁰ Անդ, էջ 901:

¹¹ Տէն անդ, էջ 918:

ող նամականու տուեալների (#222a եւ b): Նամակը գրուած է 42,4 x 17 չափով թղթի վրայ եւ խիտ բոլորգիր տողերով: Նամակում օգտագործուած օտարալեզու բառերի կողքին, ընթերցանութիւնը հեշտացնելու նպատակով, փակագծերի մէջ մեր կողմից տրուած են նաեւ դրանց հայերէն համարժէքները:

«1813 Յունուար 13»¹²

Յամի Տեառն ՌՄԿԲ. (1813) Յունուար 13: Տուան յունաց եւ հայոց բ. (2) հատոր արքայական գրեանքն, որք իբրու չորս տարի միջոցաւ բազում քննութեամբ առաջի գործակալացն թագաւորին, մուրաֆայի (դատաստան, հարցովործ)¹³ եւ հաճութեամբ բ. (2) ազգացս գլխաւորաց գրեցան վասն յատկացեալ վանօրէից եւ միւլթէիք (ընդհանրական, հասարակաց)¹⁴ տեղաց եւ ոմանց գլխաւոր իրաց ի մէջ յունաց եւ հայոց եղելոց զորոց հրամայեցաւ զյատկացեալ վանօրայսն յատուկ կալնուլ եւ զմիւլթէիք տնօրինական տեղիսն ի միասին վայելել եւ զմիմեանս շարգելուլ. որպէս եւ Երուսաղէմի ի ձեռաց եգիպտացոց առնող Եաւուզ սուլթան Սելիմն տուեալ է բ. (2) հատոր գրեանս բ. (2) ազգաց սէնէիմ (տարի)¹⁵ տաճկաց յերուսաղէմ:

Միւս եւս Ֆերման վասն ի սուրբ Յարութեան տաճարին մէջ հայոց յատուկ բաժին տեղեաց չափելոյ եւ զգինս ամենայն կերպ նիւթոցն յատկացուցանելոյ. ըստ որում զամենայն յոյնք շինեցին յայս նուագ: Միւս եւս Ֆերման վասն թերխիմի¹⁶ Աստուծոյ ունայնացուցանելոյ եւ աւերելոյ ի դատարանաց քիւրկիից¹⁷ եւ յամենայն տեղեաց ՎԿԷ¹⁸ արքայագրոյն¹⁹,

¹² «Մայր դիւան Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան», Թէոդորոս պատրիարքի նամականի, #222a եւ b:

¹³ Տէս ԱՄԲՐՈՍԻՈՍ ՎՐԴ. ԳԱԼԱՅԵԱՆ, Առձեռն բառգիրք ի տաճիկ լեզուէ ի հայ, Թէոդոսիա, 1863, էջ 139

¹⁴ Տէս անդ, էջ 137:

¹⁵ Տէս անդ, էջ 187:

¹⁶ Իմա՛ կամք, ներգործութիւն:

¹⁷ Իմա՛ տոմար, արձանագրութիւն:

¹⁸ Ըստ իսլամական հիշրի թուականի՝ 1224, որը համապատասխանում է Գրիգորեան 1809 թուականին:

¹⁹ Խօսքն ալստեղ 1808 թ. Սուրբ Գերեզմանի հրդեհից յետոյ հայոց եւ յունաց պատրիարքութիւններին տրուած 1809 թուականի հրամանագրերի մասին է: Հայոց բնօրինակները գտնուում էին վէզիր Ալեմտար Մուստաֆա փաշայի մօտ եւ մինչեւ հայոց յանձնուելը այրուում են ենիչերիների կողմից նրա բնակարանը հրդեհելու հետեւանքով. տես Տ. ՍԱԽԱԼԱՆԵԱՆՅ, նշ. աշխ., էջ 854:

որ թէպէտ մուրաֆայով եւ ի ներկայութեան Բ. ազգացս գրեցեալ էր: Բայց հայոց արքայական գրեանքն չէին յայնժամ ի Պօլիս ըստ յունաց. եւ յորժամ հետեւաբար տարան յԵրուսաղէմէ ի Պօլիս եւ ետես զնոսա արքայն եւ վերստին այնոքիւք մուրաֆայ եղաք եւ իրաւունք գտաւ ի ձեռս հայոց իրաւամբ հարկ եղեւ եղծանիլ նոյն ֆերմանին, ընդ նմին եւ այլոցն ամենայնի որք ի ձեռս Բ. (2) ազգաց ի հակառակութիւն միմեանց:

Ի կատարումն սոյն վերնագիր հրամանագրաց կարգեցան յարքայէն գ. (3) գլխաւոր գործակալք. միւլելլայ (հետեւակ)²⁰. Խօճակեան եւ Մեյմար ասացեալ. եւ առաքեցան ի Դամասկոս առ փաշան իշխողն Երուսաղէմի եւ անտի յԵրուսաղէմ փաշայի գրովն եւ մուպաշիրովն (գործակալ)²¹, իսկ որովհետեւ յոյնք ի Պոլսոյ յիւրեանց ոչ զոք առաքեցին յԵրուսաղէմ տալ բերանով տեղեկութիւն միաբանացն Երուսաղէմի եւ զորինչ գրեցին առ սոսա անյայտ է մեզ ըստ գաղտնեացն:

Սկսան Երուսաղէմի միաբանք յունաց յայտնի եւ ծածուկ դրամաթափ լինիլ եւ զԵրուսաղէմի դատաւորն եւ զայլ ոմանս գլխաւորս հակառակ արքայագորոյն կացուցանել ըստ ոմանց տեղեաց Սուրբ Յարութեան տաճարին զորս յափշտակեալ էին ի մէնջ ի շինելն. եւ զոմանս պակասեցուցեալ եւ երբէք աննշան թողեալ. եւ մանաւանդ վասն ծննդեան տեղոյն Քրիստոսի եւ Սուրբ Աստուածածնի գերեզմանին զբազում ընդդիմութիւնս ցուցանէին. թէ չէ հնար հայոց ընդ մեզ մասնակցել այսմ տեղեաց կանթեղօք եւ պատարագօք:

Եւ առ այս ոչ սակաւ խռովութիւնս լինէր ի մէջ գործակալացն եկելոց յարքայէն եւ դատաւորին եւ Երուսաղէմի էֆէնտիից (տէր, պարոն)²² ոմանց մինչեւ երկիցս երկցս գրել փաշային եւ յղել յԵրուսաղէմ թէ անպատճառ պարտ է կատարել ամենայն իրաց ըստ ցուցանելոյ ֆերմանացն (հրովարտակ)²³, որովք իբրու թէ հոգացան ոմանք իրք ի Սուրբ Յարութիւն ալ չափիլն եւ յատկանալն տեղեաց հայոց եւ կախումն քանի կանթեղաց եւ պատկերաց եւ շինելն իւղաբերից խորանին հանդէպ գերեզմանին Քրիստոսի. եւ այլ ինչ ոչ: Զի դատաւորն փոխան յունաց կագեր ընդ մեզ եւ ընդ արքայականաց. մինչեւ յայտնապէս անարգ իմն ցուցանել զգիր արքային. եւ յոյնք եւս սկսան այնուհետեւ աշիֆեար (բա-

²⁰ Տէն Մ. ԱՔԻԿԵԱՆ, Ընդարձակ բառարան տաճկերէնէ հայերէն, Կ. Պօլիս, 1892, էջ 596:

²¹ ԱՄԲԵՐՈՍԻՈՍ ՎՐԳ. ԳԱՆՏԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 137:

²² Անդ, էջ 72:

²³ Անդ, էջ 243:

ցայայտ, ակնյայտ)²⁴ մաքառիլ եւ ասել թէ թունախի չափ տեղ ոչ տամք հայոց՝ գլխաւորապէս պատճառ ցուցանէին եւ գոչէին թէ ի Պօլսոյ ի մերայնոց գիր չէ եկեալ մեզ առ այս, եւ յասել արքայականաց թէ ոչ ապաքէն նոր խաթ շէրիֆն (արփունի հրաման, օրէնք)²⁵ եկեալ է առ ձեզ ի Պօլսոյ ի ձեռն պատրիարգին ձեր եւ ազգին, եւ թէ հայոց գիրն եւ յունացն միակերպ ցուցանեն զբանն, եւ արքայն մի թէ սո՛ւտ գրէ թէ բ. (2) ազգ հաճեցան եւ այնպէս գրեցան սոյն ֆերմանք, եւ զի անուանք գլխաւորացն հայոց եւ յունաց գրեալ կան ի ֆերմանսն: Առ այս դարձեալ պնդէին Երուսաղէմի յոյնք եւ հակառակէին:

Ի վերայ այսու ամենայնի սատարութեամբ դատաւորին ձգեցին ի կողմն իւրեանց եւ ըզմիւսէլլիմն (կառավարիչ)²⁶ Երուսաղէմի, եւ սորին ձեռամբ որսացան կաշառօք եւ զհօճակեանն վերակացու գործոցն թոյլ թողուլ եւ չպնդել, բայց զմիւս երկու վերակացուն չկարացին որսալ: Գնացին յոյնք ի Դամասկոս առ փաշայն զոր հանդերձ ոմամբք գործակալօքն ի ձեռն աւելի քան հազար քսակաց յեղաշրջելոց, եւ գրեցուցին յԵրուսաղէմ առ դատաւորն եւ առ այլս թողուլ զծնունդն եւ զԱստուածածինն մինչեւ ծանուցանել ի Պօլիս եւ վերստին գալ հրամանագրոյ, զի յոյնք ասեն շունիլ տեղեկութիւն ի Պօլիս եղեալ մուրաֆայից եւ այլն:

Խօճակեանն առ այս հանդերձեցաւ գնալ ի Պօլիս թողեալ զգործսն անկատար յերեսի վերայ: Դատաւորն եւ միւսէլլիմն պատասխանեցին մեզ զփաշայի անկերպ գրելն. Մէյմարն կատարեալ իւրապատկան գործս հրամանաւ Միւլելլայ մեծ գործակալին պատրաստեցաւ ի գնայ՝ առեալ զիլամն (վճիռ)²⁷ չափման մեր տեղեաց եւ գնոց որքանութեան:

Միւլելլայ գործակալն մնալով հաստատ ի հարազատութիւն գրեաց առ տէրութիւն զամենայն եղեալսն եւ ինքն նստաւ յԵրուսաղէմ մինչեւ ի գալ վերստին հրամանի ի Պօլսոյ: Գրեցաք եւ մեք մերայնոց: Գնացին վերոյ յիշեալ բ. (2) վերակացու գործակալքն ի Դամասկոս եւ անտի ի Պօլիս:

Եհաս բանն առ թագաւորն եւ ի մեծ բարկութիւն շարժեալ հրամայէ նախ զխօճակեանն մահացուցանել, եւ ի ձեռն միջնորդաց փոխան մա-

²⁴ Տէս անդ, էջ 11:

²⁵ Անդ, էջ 99:

²⁶ ԱՄԲՐՈՍԻՈՍ ՎՐԴ. ԳԱԼԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 137:

²⁷ Տէս անդ, էջ 90:

հանալոյ յանաբա ի Սեաւ ծովու կողմունսն յաքսորս առաքեցաւ զի զհրաման արքային անկատար թողեալ գնաց ի Պօլիս:

Եւ երկրորդ յատուկ շաւուշ (նուիրակ)²⁸ եւ ֆերման յղեալ յերուսաղէմ աքսորեաց զդատաւորն Կիպրոս կղզին, զի անարգեաց ասէ զգիր ձեռաց իմոց եւ հակառակ գրուածոց զայլ եւ այլ մեկնութիւնս տալով՝ արգել զհրամանս իմ:

Յետ այնորիկ եկն յերուսաղէմ եւ այլ եւս ոմն գործակալ փոքր յատուկ ֆերմանով վասն կարգելոյ նոր դատաւորի փոխան աքսորեցելոյն. ընդ նմին գիր շէխիսլամէն (կրօնապետ, դէնպետ)²⁹ եւ այլ ոմանց գործակալաց առ նոր դատաւորն եւ առ միւլելլայ Նուրի էֆենտին զի ի միասին համակամութեամբ անպատճառ ի գլուխ տարցեն զհրաման արքային ըստ առաջնոյ խոսքերիֆիցն. զի բուռն է զօրութիւն արքային առ այս եւ զստահական ունի ըստ արժանիցն պատժել:

Ջայս ամենայն լուան եւ տեսին յոյնք Երուսաղէմի թէպէտ, բայց վերստին սկսան դեգերիլ եւ կաշառս խոստանալ դատաւորին եւ միւլելլիմին, զի պատճառս գտեալ անգործ թողուցուն զբանն մինչեւ ի դառնալ փաշային ի Բէապէն (Մէֆֆայի տաճարը)³⁰ յորմէ մեծապէս յուսային այց գտանել նոքա եւ թէպէտ անհնարին ցուցանէին այնմ լինիլ. ըստ որում աչօք տեսին զաքսորումն դատաւորին, իսկ եւ թողուին արդարեւ յերերանս զգործն մինչեւ յազեացին միւսանգամ ի յունաց: Այս ամենայն սկսաւ յայտնիլ ըստ ի Պօլսոյ եկեալ շուխատարէն (գործուածֆ անող)³¹, որ է մուպաշիր եւ մեր իսկ ստիպելոյ զի մեզ եւ գոյր գրել ի Պօլսոյ ի մերայնոց:

Եւ իբրեւ յետ ինչ աւուրց հրամայեաց դատաւորն եւ մուպաշիրֆն բ. (2) ազգացս գնալ ի Բեթղէհէմ. ինքեանք եւս գալ եւ զգործոյն կատարումն տալ խօսեցան յայն օր ահա եւ այլ ոմն մուպաշիր ի Դամասկոսէ իբրեւ սուրհանդակ եհաս ունելով զֆերման սաստիկ եւ զգրեանս ի վեզրի փոխանորդ խայմախամէն (գայմագամ — տեղապահ, տեղակալ)³² եւ ի շէխիսլամէն առ Շամու փաշայն: Անպատճառ զհրաման արքային ըստ առաջնոյ խաթիցն, յառաջացուցանել եւ զԲեթղէհէմն եւ զԱստուա-

²⁸ Տէս անդ, էջ 155:

²⁹ ԱՄԲԵՐՈՍԻՈՍ ՎՐԴ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 146:

³⁰ Տէս անդ, էջ 229:

³¹ Տէս անդ, էջ 161:

³² Տէս անդ, էջ 21:

ծածնի գերեզմանն ի մէջ երկու ազգացս հաւասար գոլ ցուցանել ամենայն պարագայիւքն եւ զընդդիմակալացն պատիժ ներկայ դնել առաջի եւ այլն:

Ապա ի նոյն օր գնալ եղեւ ամենեցուն ի Սուրբ Ծնունդ, եւ ընկալաք զբանալի դրան, անխտիր մտանել եւ ելանել եւ տիրեցաք երկու խորանացն (Անուանակոչութեան եւ Թագաւորաց կամ մոգերի.— Հ. Տ.) մերոց, որ ի հիւսիսակողմն ըստ ամենայն պարագայիցն եւ կախեցաք զտասն կանթեղս եւ զերկուս պատկերս. եւ զմի շամատան (աշտանակ)³³ մշտավառս ի մէջ սուրբ այրին. եւ երեկոյացաւ օրն եւ մնաց բան պատարագին յայլում ժամանակի խօսիլ եւ առնել: Եւ դարձաք խաղաղութեամբ յերուսաղէմ գոհանալով զպարգեւատուէն: Եւ թէպէտ կանթեղք եւ պատկերք եւ այլ պարագայք ոչ եղեւ ըստ որքանութեան յունաց ի հաւասարորդութիւն, բայց բաւական համարեցաք զայնքանն զի եւ յոյնք մի ցաւեսցին:

Եւ յետ ինչ աւուրց գնացեալ եղեւ ի Գեթսեմանի ի գերեզմանն Տիրամօր Կուսին, ուր ըստ ամենայն պատարագօք, կանթեղօք, պատկերօք եւ բոլոր պարագայիւք հաւասարաբաժին եղեւ բ. (2) ազգացս հաճութեամբ: Աստուծոյ գոհութիւն որոյ յաջողմամբն անխռով կատարեցաւ եւ գործն ամենայն եւ այլն:

Ընդ նոսին եւ այլում աւուր ի հանդէս այլազգի գործակալացն կատարեցաւ եւ գործն Բեթղէհէմի, յայս պատարագել հայոց ի մէջ այրին ի վերայ ծննդեան տեղւոյն Քրիստոսի հաւասար յունաց, եւ կատարեցաւ հրաման արքային, որ վասն սոյն տեղեաց Ծննդեան եւ Աստուածածնի:

Եւ դարձեալ զկնի ոչ բազում աւուրց գնացեալ եղեւ ի Սուրբ Յարութեան տաճարն դատաւորն. միւլելլայն, միւսէլլիմն, միւֆթին (մահմեդական կրօնապետ)³⁴ եւ ամենայն էֆէնտիֆ եւ այսմֆ (զլիսաւորներ, մեծաւորներ)³⁵ Երուսաղէմի եւ յունաց եւ հայոց զլիսաւորք ներկայ գտանելով, ուր գտանէին տակաւին պակասութիւնք ի շինուածս բաժնից հայոց՝ խորանաց, խաչկալաց, դասուց, պահարանաց, օտայից (սենեակ)³⁶, սեղանատան մաքբախի (խոհանոց)³⁷ կանանց, մեծ եւ փոքր տօլապից (պահարան)³⁸ եւ այլ բազում հարկաւորաց, որ յառաջն գոյին անպակաս եւ այժմ մնացաք

³³ Տէս անդ, էջ 145:

³⁴ ԱՄԲԵՐՈՍԻՈՍ ՎՐԴ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 139:

³⁵ Տէս անդ, էջ 9:

³⁶ Տէս անդ, էջ 239:

³⁷ Տէս անդ, էջ 128:

³⁸ Տէս անդ, էջ 216:

զրկեալ ի յամենից, զի յոյնք բնաւ շշինեցին զսոսին եւ մեզ տակաւին չեղեւ հրաման շինելոյ եւ կամք խղճակեաց³⁹:

Բայց միայն վասն կատարման օրինաց մերոց շինեցան խորանք պատարագաց եւ համառօտապէս խաչկալք նոցա եւ կախեցան պատկերք եւ կանթեղ ըստ բնականին եւ այսոքիւք բաւականացաք գոհանալով զԱստուծոյ եւ օրհնելով զՏէրութիւն:

Ի տեղիս-տեղիս ի բաժին տեղեաց մերոց գոն պակաս շինուածք եւ զոմանս տեղեաց մերոց անշքեղ թողեալ եւ ըստ յարմարութեան տեղեաց ոմանց ըստ մասին ի կողմն յոյնաց անցեալ եւ զարբանեկաց մերոց խփթուոց եւ ասորոց զոմանս տեղիս կալեալ եւ այլ պարագայք հարկաւորաց եւ զարդուց յերեսի վերայ մնացեալ:

Եւ այսպէս զրկեալ զմեզ յոյն եղբարց յառաջ եւ յետոյ թողին մնալ մեզ ի վարանս եւ ի դեգերանս եւ ի լալ եւ ի յողբ իբրեւ այրի լցեալ տրտմութեամբ Աստուած այց ասասցէ ամենայն նեղելոց:

Եւ զայսոսիկ վասն այնորիկ ծանուցաք, զի իմացի թէ մեք ի յունաց ինչ ոչ աճառաք, բայց միայն ըստ քրիստոնէութեան մասին հաւասար եղաք ընդ նոսին ի տնօրինական տեղիսն կատարելով զժամերգութիւն եւ զպաշտօն Սուրբ Պատարագի⁴⁰:

РЕЗЮМЕ

История Иерусалимского Армянского Патриархата вместе с братством Свв. Иаковов и армянской общиной является неотъемлемой частью истории самой Армении. Большая часть его истории — это борьба за права на святыне места, присутствие в Иерусалиме и Вифлееме. Период предводительства Патриарха Теодороса (Феодора) II Ванеци был полон невзгод. С 1811—1813 гг. до 1818 г. он боролся за восстановление прав армян в Базилике Пресвятой Богородицы, в церкви Пресвятой Девы Марии и Храме Воскресения Господня (Гроба Господня). Впервые мы публикуем его письма и фирман султана Махмуда II с печатью 1811 года и датированной январем 1813 года.

³⁹ 1829 թուականին Մահմուդ Բ. սուլթանի մէկ այլ հրովարտակով վերականգնում են հայոց բոլոր նախկին իրաւունքները եւ Սուրբ Գերեզմանում պատարագելու իրաւունքը:

⁴⁰ Այս իրաւունքները պահպանում են մինչ այսօր:

SUMMARY

The history of the Armenian Patriarchate of Jerusalem with Sts. James Brotherhood and Armenian community is an inseparable part of the Armenian history with struggles for the rights in the Holy Places and presence in Jerusalem and Bethlehem. The tenure of Patriarch Theodoros of Van was full of hardships. From 1811 to 1813 and until 1818, he struggled to regain the Armenians' rights in the Basilica of the Nativity and in the Church of Holy Virgin Mary, as well as in the Church of the Holy Sepulchre. His letters, as well as the Firman of Sultan Mahmud II stamped in 1811 and given in January of 1813, will be published for the first time. The decree reaffirms the fact that the Armenians were and are the guardians of the Church of the Holy Sepulchre, as well as the fact that the Copts, Syrians (Jacobites), and Abyssinians (Ethiopians) were followers of the Armenian Church. This firman was an important basis for further struggles in the sanctuaries. Mahmud II reaffirmed it with another decree issued in 1829.

